

Dubravka Sesar
Filozofski fakultet
Ivana Lučića 3, HR-10000 Zagreb

GRAMATIČKA OBRADA GLAGOLSKIH NATUKNICA U DVOJEZIČNICIMA

U tekstu se analiziraju određene mogućnosti gramatičke obrade glagolskih natuknica u dvojezičnim rječnicima hrvatskoga i slavenskih jezika; analiza se zasniva na usporedbi obrade glagola u dvojezičnicima s hrvatskom, češkom, slovačkom, poljskom i ruskom komponentom te na iskustvima autorice u izradi češko-hrvatskoga, odnosno hrvatsko-češkoga rječnika.

Jezična bliskost – genetska, tipološka, a u hrvatsko-češkome slučaju i kontaktna – s jedne strane omogućuje da se relativno lako prepoznaju analogni osnovni oblici pojedinih vrsta riječi (nominativi imenica, infinitivi, osnovni oblici pridjeva, zamjenica, brojeva i priloga). Istodobno, ta bliskost izaziva brojne i višestruke interferencije na svim razinama – leksičkoj i gramatičkim. Pri tome lažni leksički prijatelji (u češko-hrvatskome slučaju npr. *naložit* = *natovariti*; *po-pravit* = *pogubiti*, *smaknuti*; *nápad* = *zamisao*, *ideja*; *zooník* = *zoonar*; *pitomý* = *glup*, *blesav*) predstavljaju daleko manji problem od *pravih* gramatičkih prijatelja, posebice onih morfoloških – rječotvornih i oblikotvornih – prefikasa, sufikasa i nastavaka. Izrazita flektivnost slavenskih jezika zahtijeva povećan oprez pri redukciji gramatičkih odrednica u malim ili manjim dvojezičnicima, a kad je riječ o hrvatskome i češkome, poseban su problem gramatičke dublete (npr. kod čeških imenica genitiv jednine i lokativ množine, a kod hrvatskih genitiv množine, kod čeških glagola prvo lice jednine i treće lice množine itd.) koje su u češkome posljedica revitalizacije starije jezične norme u 19. stoljeću i njezine stalne izloženosti pritisku supstandarda, a u hrvatskome – slabosti novoštokavske norme iz poznatih lingvističkih i nelingvističkih razloga.

Ovdje ćemo se koncentrirati samo na jedan segment kompleksnoga problema obrade natuknica – na gramatičku obradu glagolskih rječničkih članaka.

1. Glagolski je vid neizostavna sastavnica glagolskih natuknica u novijim

rječnicima slavenskih jezika. Poseban je problem što on uključuje i iterativnost, determiniranost i distributivnost, a te kvalifikatore u rječničkom članku ne nalazimo. U malim rječnicima ta značenja nije ni moguće ni potrebno navoditi, pogotovo ako oba jezika nude jednostavne jednoznačne ekvivalente. Međutim, za slavenske su jezike karakteristični brojni lažni ekvivalenti, odnosno paronimi, koje prosječan korisnik shvaća kao sinonime. U takvim glagolskim natuknicama uz oznaku vida mora stajati i kratki opis značenja, npr. češki vidski par *koupit – kupovat* (hrvatski *kupiti – kupovati*) ima svoj izvedeni par *nakoupit – nakupovat*, koji bi u hrvatskome mogao biti pogrešno protumačen, naime, oblik *nakoupit* jest svršen i distributivan, a znači *nakupovati* više stvari (u većoj količini), dok je *nakupovat* nesvršen i nedeterminiran, a znači *kupovati*, ići u kupovinu. Zbog značenjskih razlika koje se izražavaju i vidom poznat je problem gramatičke obrade glagola kretanja u dvojezičnicima slavenskih jezika, npr. *jít = ići pješice*, *jet = ići prijevoznim sredstvom*, *chodit = ići pješice* determinirano ili *hodati pješice* nedeterminirano. Zahvaljujući karakterističnoj tvorbi pomoću *istih* sufikasa (iako oni nisu uvijek pouzdani i nisu jedini pokazatelji učestalosti ili ponavljanja neke radnje) iterativnost glagola (u češkome: frekventativnost) značenjski je prepoznatljivija od drugih vidskih značenja; hrvatski korisnik dobro razumije i tumači i one češke iterative za koje u hrvatskome nema formalnoga ekvivalenta, npr. *mívat = često imati nešto*, *chodívat = često ići nekamo*. Hrvatski nema jednostavnih leksičkih ekvivalenata ni za mnoge češke glagole koji svršenim vidom, najčešće dvama prefiksima, izražavaju početak ili svršetak radnje, npr. *divit se = čuditi se*; *podivít se = začuditi se*; *vynadivít se = 1. jako se začuditi, 2. prestati se čuditi, 3. načuditi se*.¹ Uzmu li se u obzir i druga vidska značenja, npr. durativnost (trajnost) kod nesvršenih ili momentalnost (trenutnost) kod svršenih glagola (trenutnost se u većini slučajeva izražava tematskim sufiksom *-n-e*, kao *foukne = puhne*), distribucija značenja vidskih parova postaje još složenija. Rječnici potvrđuju da ni leksikografski stručnjaci ne mogu uvijek sa sigurnošću definirati prave, pogotovo one izvedene leksičke vidske parove i utvrditi njihove značenjske ekvivalente u srodnim jezicima.² Da bi obrada glagolskoga leksika u rječnicima slavenskih jezika bila preciznija i ujednačenija, sve vidske parove valja uvijek obraditi odvojeno, a u većim bi se rječnicima morale naći i upute na istoznačne vidske parnjake.

2. Uz oznaku vida u glagolskim se rječničkim člancima uglavnom pojavljuju i prezentski oblici – obično za 1. lice jednine i 3. lice množine (u većim se rječnicima nalaze i oblici perfekta, imperativa, participa pasiva). U obradi di-

¹ Za glagol *vynadivít se* uz navedena značenja *Srbochárvaťsko-český slovník* (1982) daje i značenja *iščuditi se*, *dočuditi se*.

² Tako i *Srbochárvaťsko-český slovník* (1982) navodi mnoštvo nepostojećih hrvatskih (i srpskih) vidskih ekvivalenata (tipa *suprotiti se*, *suprotiviti se*; *zadostati*, *zadostajati*) oblikovanih prema češkom tvorbenom obrascu.

stinktivnih elemenata glagolske fleksije, posebice brojnih gramatičkih dubleta u 1. licu jednine i (vezano s njim) u 3. licu množine prezenta u pojedinim češkim glagolskim vrstama i podvrstama (tip *kupuj!*-u, *kupuj!*-ou jedan je od jednostavnijih primjera)³, pokazalo se da je sama prezentska osnova, odnosno sam tematski sufiks, dovoljno distinktivan pokazatelj pripadnosti glagola određenoj vrsti (podvrsti). U tome je pogledu hrvatska glagolska paradigmatika jednostavnija i ujednačenija od češke pa prezentska osnova još sigurnije upućuje na određenu paradigmu. Kako je upravo prezentska osnova oblikotvorna konstanta u sustavu glagolske fleksije slavenskih jezika⁴, proizlazi da bi tematski sufiks (“nastavak” za 3. lice jednine prezenta) bio najjednostavnija i gramatički najekonomičnija sastavnica glagolskoga rječničkoga članka, koja bi se morala naći i u manjim slavenskim dvojezičnicima.⁵

3. Povratni i nepovratni glagolski *parovi* također su važno pitanje u obradi glagolskih članaka u slavenskim dvojezičnicima. Kao što se mehaničkom promjenom vida ne mogu automatski ostvariti semantički ekvivalentni glagolski parnjaci, to često nije moguće ni mehaničkom preobrazbom nepovratnoga u povratni glagol. Stoga bi se značenjski različiti nepovratni i njihovi povratni glagolski likovi morali obraditi odvojeno, iako su im gramatičke odrednice iste. U obradi češkoga leksika (za razliku od hrvatskoga) posebnu pozornost valja obratiti na značenje povratnih glagola sa zamjenicom u dativu, npr. glagoli *hrát* = *igrati*, *svirati*, *glumiti* ili *představit (se)* = *predstaviti (se)*, zapravo su semantički lažni prijatelji glagolima *hrát si* = *igrati se* (npr. igračkama) i *představit si* = *zamisliti*, *predočiti*. Obrada takvih glagolskih članaka ovisi, naravno, o općoj koncepciji rječnika.

4. U obradi glagolskih natuknica u slavenskim dvojezičnicima posebno je važno pitanje treba li i na koji način označiti glagolske rekcije (isto se pitanje pojavljuje i kod prijedloga). Čini se nepotrebnim označavati sve glagolske rekcije, jer se one u slavenskim jezicima većinom poklapaju. U većim bi rječnicima svakako na neki način trebalo označiti rekcije koje se kod istih i istoznačnih glagola u slavenskim jezicima razlikuju, tim više što o rekciji ovisi glagolska prijelaznost i mogućnost tvorbe pasiva, a time i oblikovanje rečenice. Za češko-hrvatski slučaj ilustrativni su primjeri s glagolima: *rouzumět (+D)* = *rozumjeti (+A)*, odnosno *rouzumět se (s kým / s+I)* = *rozumjeti se (s kim / s+I)* ili *vyznat se (v čem / v+L)* = *rozumjeti se (u što / u+A)*, a pogotovo *dosáhnout (+G / čeho)* = *doseg-*

³ Za hrvatskoga je korisnika pitanje uporabe pojedinih čeških gramatičkih dubleta složenije jer je vezano za poznavanje komunikacijskoga konteksta koji razlikuje tzv. uzornu normu od općeuporabne, ali to je poseban problem.

⁴ Za razliku od hrvatske i npr. ruske glagolske fleksije koja polazi od prezentske i infinitivne osnove, češka, slovačka i poljska polaze od prezentske i preteritne osnove; preterit je tu tradicionalni naziv za složeno prošlo vrijeme.

⁵ Sličnu je obradu glagolskoga rječničkog članka primijenio Horak u svom rječniku.

nuti, dostići, postići (+A / što). Navedeni primjeri pokazuju da je, s obzirom na odnos prema živom ili neživom objektu, oznaka glagolske rekcije pomoću padežnih pitanja preciznija od oznake padežnim kraticama.⁶

5. Među pitanjima koja se pojavljuju u dvojezičnicima s češkom komponentom posebno je važno ono vezano uz sintaktičke germanizme, kojih je u slavenskim jezicima (onima koji su dolazili u kontakt s njemačkim) malo ili neusporedivo manje nego u češkome. Hrvatski će, naime, korisnik u češkom rječniku uzalud tražiti neke svakodnevne glagole tipa *ogladnjeti, ožednjeti, nadati se, običavati* i dr. (prosječni češki korisnik u hrvatskom ih rječniku neće ni tražiti, nego će sam skovati sintagme prema češkom obrascu). Riječ je o leksikaliziranim sintagmama njemačkoga podrijetla sastavljenim od imenica (*glad, žeđ, nada, običaj, strah* i dr.) i glagola *dobiti* (*dostat*, prema *bekommen*) i *imati* (*mít*, prema *haben*), odnosno o primjerima tipa *dostat hlad = ogladnjeti, dostat strach = prestrašiti se, mít strach = bojati se, mít ve zvyku = običavati, mít v úmyslu = namjeravati* i dr. Budući da je postotak takvih primjera, uključujući i izvorne češke leksikalizirane sintagme, u češkome jeziku znatan (u hrvatskom se može govoriti o primjerima tipa *učiniti nažao* [komu što], koji ne čine nikakav sustav), na neki ih način valja obraditi i u češko-hrvatskom / hrvatsko-češkom rječniku. Na pitanje mogu li navedene sintagme uopće biti predmet gramatičke obrade glagolskih članaka, može se odgovoriti afirmativno jer je i sintaktički opis u osnovi gramatički. Otvoren ostaje način obrade takvih sklopova u češko-hrvatskom rječniku (u hrvatsko-češkom leksikalizacija navedenih čeških sintagmi potvrđuje se jednostavnim glagolskim ekvivalentima).⁷

Ovdje smo dotaknuli samo pet pitanja koja hrvatski dvojezični rječnici rješavaju različito, ovisno o stranom jeziku koji obrađuju, o koncepciji, obujmu i namjeni rječnika, a vjerojatno i o tradiciji leksikografske obrade pojedinih jezika, koja nužno utječe i na pristup hrvatskome kao jeziku cilju (primjerice, u češkoj je leksikografskoj praksi teško naći i manji dvojezični rječnik u kojemu bi glagolski članci sadržavali samo oznaku vida). Smatrajući da se rješavanjem navedenih pitanja dobrim dijelom rješavaju i ona preostala, nismo se zadržavali na gramatičkoj obradi glagolskih ekvivalenata koji su u jednome jeziku jednovidi a u drugome dvovidi, na leksičkim sinonimima, na hrvatskim homografima, češkim i hrvatskim objektnim i bezobjektnim paronimima. U hrvatskim je dvojezičnicima gramatička obrada leksika općenito prilično neu-

⁶ Primjerice, *Srbochorvátsko-český slovník* opisuje glagolske rekcije pomoću padežnih pitanja, dok se Horak u svome rječniku služi padežnim kraticama.

⁷ Da bih pojednostavnila i ujednačila obradu toga leksičkoga segmenta, u svome sam rječniku (koji je još uvijek u rukopisu) uz glagole *dostat* i *mít* stavila uputu vidi *hlad, chuť, naděje, strach, zvyk, žízeň...*, tako da se spomenute češke sintagme prevedene hrvatskim glagolskim ekvivalentima obrađuju pod imeničkim natuknicama.

jednačena i u usporedbi s češkim, poljskim, ruskim i drugim slavenskim dvojezičnicima vrlo skromna. A upravo su ti dvojezičnici u svakome pogledu instruktivni za hrvatsku leksikografiju; otkrivajući složenost jezične strukture i flektivnost oblika oni upućuju na bogatstvo značenja i osjetljivost funkcija riječi, upozoravaju na odnos između uzorne i uporabne norme, ukratko: koncipirani su tako da posluže kao aktivni priručnici različitim korisnicima – domaćima i stranim.

Literatura

- Bratanić, M. 1996. Suвременa hrvatska dvojezična leksikografija u svjetlu korisničkih potreba, *Suвременa lingvistika* 22:1–2, 45–61.
- Čermák, F., R. Blatná. 1995. *Manuál lexikografie*. Praha.
- Katičić, R. 1994. Leksikografija i gramatika, *Filologija* 22–23, 281–286.
- Mietla, J. 2000. Z problemów informacji gramatycznej w słowniku dwujęzycznym (na przykładzie języka polskiego i czeskiego). *Studia Slavica* (Toruń) V, 85–91.
- Tafra, B. 1994. Leksikografski postupci, *Filologija* 22–23, 109–117.
- Svozilová, N., H. Prouzová, A. Jirsová. 1997. *Slovesa pro praxi*. Praha.
- Zgusta, L. 1991. *Priručnik leksikografije*. Prevod i redakcija Danko Šipka. Sarajevo.

Izvori (rječnici)

- Česko-ruský slovník I–II. 1973. (ur. L. Kopecký, J. Filipec). Moskva.
- Gašparíková, Ž., A. Kamiš. 1986. *Slovensko-český slovník*. Bratislava.
- Horák, E. 1991. *Srbochorvátско-slovenský a slovensko-srbochorvátский slovník*. Bratislava.
- Moguš, M., N. Pintarić. *Poljsko-hrvatski rječnik*. Rukopis.
- Poljanec, R.F., S.M. Madatova-Poljanec. 1973. *Rusko-hrvatski rječnik*. Zagreb.
- Rječnik hrvatskoga jezika. 2000. (ur. J. Šonje), Zagreb.
- Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost*. 1998. Praha.
- Srbochórvatsko-český slovník* 1982. Academia, Praha.
- Vydra, B. 1953. *Česko-polský slovník*. Praha.

Grammatical treatment of verbs as lexical entries in two-directional dictionaries

Summary

The paper is based on the author's experience as the compiler of a Czech-Croatian / Croatian-Czech dictionary. Because of the fact that in these two Slavic languages the analogous basic forms of particular word classes are relatively easily identified by means of specific structural features, the question is which grammatical features are the most relevant, i. e. which features are morphologically distinctive in terms of linguistic kinship. Special attention is being paid to the grammatical treatment of verbs as lexical entries which is in this dictionary different from the usual treatment in Czech and Croatian one-directional dictionaries.

Ključne riječi: dvojezični rječnici, slavenski jezici, hrvatski, češki, glagolska natuknica

Keywords: two-directional dictionaries, Slavic languages, Croatian, Czech, verb as a lexical entry